

ویژگی های روان سنجی و اعتباریابی پرسشنامه ارتباط اولیه زناشویی (ارتباط کلامی - غیر کلامی)

سیدعلی کیمیایی^۱، احمد منصوری^۲، نسیم منصوری^۳

۱- گروه علوم تربیتی، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران

۲- گروه روانشناسی، واحد نیشابور، دانشگاه آزاد اسلامی، نیشابور، ایران

۳- دانشجوی دکتری مشاوره، واحد مشهد، دانشگاه آزاد اسلامی، مشهد، ایران

چکیده

پژوهش حاضر با هدف بررسی ویژگی های روان سنجی و اعتباریابی پرسشنامه ارتباط اولیه زناشویی (ارتباط کلامی - غیر کلامی) انجام شد. بدین منظور، در یک پژوهش توصیفی-همبستگی، تعداد ۳۲ زوج پریشان و ۵۰ زوج بهنجار به روش نمونه گیری در دسترس انتخاب شدند. پرسشنامه ارتباط اولیه (PCI) و مقیاس کارکردهای روانشناختی خانواده ایرانی (IFPFS) در مورد زوج های شرکت کننده اجرا گردید. داده های پژوهش حاضر با کمک SPSS^{۲۲} و به روش همبستگی پیرسون، تحلیل واریانس یکراهه و تحلیل عاملی اکتشافی تحلیل شدند. همسانی درونی (ضریب آلفای کرونباخ) کل پرسشنامه و خرده مقیاس های کلامی، غیر کلامی، ادراک فرد از توانایی های ارتباطی خود و ادراک همسر از توانایی های ارتباطی فرد در بین زوج های بهنجار به ترتیب ۰/۶۶، ۰/۶۴، ۰/۲۱، ۰/۵۴ و ۰/۵۷ و در بین زوج های پریشان برابر ۰/۷۵، ۰/۷۸، ۰/۱۱، ۰/۷۴ و ۰/۴۹ بود. همبستگی متقابل پرسشنامه ارتباط اولیه با مقیاس کارکردهای روانشناختی خانواده ایرانی و بعد ارتباط آن در بین زوج های بهنجار به ترتیب ۰/۴۸ و ۰/۵۰ و در بین زوج های پریشان به ترتیب برابر ۰/۳۴ و ۰/۲۹ بود. تحلیل عاملی اکتشافی نیز ساختار دو عاملی بیج آریاس (ادراک خویشان-ادراک همسر) را تأیید کرد. بعلاوه، پرسشنامه ارتباط اولیه توانست میان زوج های پریشان و بهنجار تمایز قایل شود. در مجموع، پرسشنامه ارتباط اولیه ابزاری معتبر و روایی برای سنجش ارتباط زوج های بهنجار و پریشان و ادراک فرد از توانایی های ارتباطی خود و ادراک همسر از توانایی های ارتباطی او است.

واژگان کلیدی: پرسشنامه ارتباط اولیه، اعتباریابی، تحلیل عاملی اکتشافی

مقدمه

پژوهش درباره علل پریشانی‌های زناشویی یکی از موضوعات مورد علاقه پژوهشگران در سرتاسر قرن اخیر بوده است. از این میان، توجه خاصی به نقش ارتباط^۱ بین زن و شوهرها در پیش‌بینی پیامدهای ازدواج شده است (Koerner and Fitzpatrick, ۲۰۰۰). تعاریف زیادی از ارتباط شده است. با این وجود، ارتباط می‌تواند به عنوان چگونگی تبادل احساسات و معانی در نظر گرفته شود، هنگامی که افراد سعی می‌کنند یکدیگر را درک کنند و مشکلات و تفاوت‌ها را از دیدگاه شخص دیگر ببینند. ارتباط فرایند انتقال احساسات، نگرش‌ها، حقایق، باورها و ایده‌ها در بین موجودات زنده است. بعلاوه، محدود به کلمات نیست، بلکه هم چنین بواسطه گوش دادن، سکوت، حالات چهره، ژست‌ها، لمس کردن و همه نمادها و نشانه‌های غیر زبانی دیگر مورد استفاده برای رساندن و دریافت معنی اتفاق می‌افتد (Millard and Bienvenu, ۱۹۷۰). از این رو، شکی در مورد نقش حیاتی ارتباط موثر در روابط افراد وجود ندارد (Lawson, ۲۰۰۸). بر همین اساس، ارتباط زناشویی نیز فرایندی است که در طی آن زوج‌ها چه به صورت کلامی و در قالب گفتار و چه به صورت غیر کلامی در قالب گوش دادن، سکوت، حالات چهره و ژست‌های مختلف با یکدیگر به تبادل احساسات، افکار (Trenholm and Jensen, ۱۹۹۶) به نقل از فاتحی‌زاده و احمدی، (۱۳۸۴)، نگرش‌ها، حقایق، باورها و ایده‌ها می‌پردازند. ارتباط نقش بسزایی در کمک به زوج‌ها جهت تداوم یا افزایش روابطشان بازی می‌کند (Lawson, ۲۰۰۸). با این وجود، ارتباط می‌تواند هم به عنوان یک عامل حمایتی و هم به عنوان یک خطر ساز در نظر گرفته شود، زیرا که شانس زن و شوهر را برای تداوم یک رابطه خوشایند یا سوق دادن آن به سمت پریشانی یا طلاق تحت تاثیر قرار دهد (Halford et al, ۲۰۰۳). بعلاوه، شواهد قابل توجهی وجود دارد که زوج‌های پریشان دارای الگوهای ارتباطی منفی و ناکارآمدی در بیان افکار و هیجانات خود، مهارت‌های گوش دادن، مهارت‌های حل مسئله، انتقال احساسات و استفاده مناسب از حالات چهره، ژست‌ها، لمس کردن‌ها و سایر نمادها و نشانه‌های غیر زبانی دیگر هستند. نقایص ارتباطی می‌توانند در نتیجه فرایندهای مختلف از جمله الگوهای نابهنجار یادگیری طی فرایند اجتماعی شدن در خانواده، نقایص در کارکردهای شناختی، اشکال آسیب‌های روانی از جمله افسردگی و تجربه‌های آسیب‌زای ارتباطی گذشته ایجاد شوند (Sexton et al, ۲۰۰۳). از این رو، اگرچه ارتباط به عنوان یک توانایی کلیدی برای تداوم روابط طولانی مدت بین زوج‌ها گزارش شده است، با این وجود، معمول‌ترین مشکل برای زوج‌هایی است که به دنبال کمک هستند (Lawson, ۲۰۰۸). به طوری که اگر از زن و شوهرهای مراجعه کننده به کلینیک‌ها و مراکز درمانی پرسیده شود چرا برای درمان مراجعه کرده‌اند بسیاری از آنها پاسخ خواهند داد که مشکل عمده آنها ارتباطشان است. و به طور معمول، یک یا هر دوی آنها احساس می‌کنند که درک نمی‌شوند، به آنها بی‌احترامی یا توهین می‌شود، شنیده نمی‌شوند یا نادیده گرفته می‌شوند (Sheras and Koch- ۲۰۰۶)، و نمی‌توانند با یکدیگر صحبت کنند (Millard and Bienvenu, ۱۹۷۰). زوج درمانگران، خانواده

۱. communication

درمانگران و متخصصان دیگر حوزه سلامت نیز ارتباط ضعیف بین زن و شوهرها را به عنوان یکی از مشکلات عمده آنها درجه‌بندی کرده‌اند (Beach and Arias, ۱۹۸۳؛ Millard and Bienvenu, ۱۹۷۰).

در حالی که مزایای مقیاس‌های مشاهده‌ای مربوط به ارتباطات زناشویی کاملاً مشهود است، زوج‌درمانگران و خانواده درمانگران هنوز هم نیازمند مقیاس‌های خودگزارشی معتبری جهت تکمیل مشاهدات خود و ارزیابی سریع ارتباط بین زوج‌ها هستند. از این رو، در پاسخ به نیاز موجود برای ارزیابی ارتباط بین زن و شوهرها، بررسی ارتباط کلامی و غیر کلامی آنها، مطالعه الگوهای ارتباطی آنها و تغییر آن به عنوان یک عمل درمانی ابزارهای خودگزارشی بسیاری (مثل، مقیاس ارتباط انریچ^۲، مقیاس ارتباط پیش از ازدواج^۳، مقیاس ارتباط زناشویی^۴) ساخته شده است. از این بین، مقیاس ارتباط اولیه^۵ توسط Locke et al (۱۹۵۶ به نقل از Lawson, ۲۰۰۸) تدوین و برای سنجش ادراک توانایی ارتباطی بین زوج‌ها استفاده شده است. نمره کل این مقیاس نیز بیانگر توانایی ارتباطی بین زوج‌ها (Lawson, ۲۰۰۸) و همچنین شاخص خوبی از صحت ارتباط بین آنها می‌باشد (Corcoran and Fischer, ۲۰۰۰). سپس، تجدیدنظری در این پرسشنامه توسط Navran (۱۹۶۷) انجام شده است. او ابتدا یک ماده از ۲۶ ماده را حذف و تغییراتی در نمره‌گذاری این پرسشنامه ایجاد کرد. بعلاوه، با استفاده از روایی صوری فرض کرد که پرسشنامه ارتباط اولیه متشکل از دو خرده مقیاس کلامی و غیر کلامی^۶ است. ماده‌های ۶، ۷، ۹، ۱۱، ۱۵، ۱۸ و ۲۳ برای محاسبه نمره خرده‌مقیاس غیر کلامی و بقیه ماده‌ها برای محاسبه نمره خرده‌مقیاس کلامی جمع می‌شوند. Navran (۱۹۶۷) با بررسی روایی همزمان پرسشنامه ارتباط اولیه و پرسشنامه روابط زناشویی^۷ دریافت که همبستگی متقابل بین این دو مقیاس بالا است ($r=0/82$). همچنین، دریافت که همبستگی بین خرده‌مقیاس‌های کلامی و غیر کلامی با پرسشنامه روابط زناشویی به ترتیب ۰/۹۱ و ۰/۶۶ می‌باشد. در نهایت، او تفاوت معناداری بین دو گروه ازدواج خوشایند و ناخوشایند در نمره کل پرسشنامه روابط زناشویی، پرسشنامه ارتباط اولیه و خرده مقیاس‌های آن گزارش کرد.

Kahn (۱۹۷۰) با بررسی رابطه بین ارتباط غیر کلامی و رضایت زناشویی دریافت که بین زوج‌های راضی و ناراضی در خرده‌مقیاس غیر کلامی پرسشنامه ارتباط اولیه تفاوت معنادار وجود دارد. بعلاوه، همبستگی بین پرسشنامه ارتباط اولیه و مقیاس ارتباط زناشویی در بین زوج‌های ناراضی معنادار بود، اما در بین زوج‌های ناراضی و ترکیب دو گروه معنادار نبود. Ely et al (۱۹۷۳) دریافتند که پرسشنامه ارتباط اولیه به مداخلات درمانی حساس است. آنها در بررسی خود دریافتند که میانگین پرسشنامه ارتباط اولیه برای گروه آزمایش به‌طور معناداری در مقایسه با گروه کنترل افزایش یافته است. Beach and Broderick (۱۹۸۲ به نقل از Beach and Arias, ۱۹۸۳) دریافتند که پرسشنامه ارتباط اولیه به مداخلات درمانی حساس می‌باشد. Beach and Arias, ۱۹۸۳ (۱۹۸۳) با استفاده از تحلیل عاملی پرسشنامه ارتباط اولیه دو عامل (۱) ادراک فرد از توانایی‌های ارتباطی خود، و (۲) ادراک همسر از توانایی‌های ارتباطی فرد را گزارش کردند. ۹ ماده (۵، ۶، ۷، ۹، ۱۱، ۱۴، ۱۵، ۲۱، ۲۴) شامل قضاوت کردن در مورد همسر است و ۱۶ ماده باقی‌مانده شامل قضاوت کردن در مورد خود

۲. ENRICH communication scale

۳. Primary Communication Inventory (PCI)

۴. Marital Communication Scale (MCS)

۵. Primary Communication Inventory (PCI)

۶. verbal and nonverbal subscales

۷. Marital Relationship Inventory (MRI)

است. همبستگی بین دو خرده مقیاس ۰/۶۱ بود. این همبستگی بیانگر این است که ادراک فرد از توانایی‌های ارتباطی‌اش رابطه معناداری با چگونگی ادراک همسرش از توانایی‌های ارتباطی او دارد. آنها دریافتند که این پرسشنامه و خرده مقیاس‌های آن می‌تواند بین زوج‌های با ازدواج خوشایند و ناخوشایند تمایز قایل شود. Yelsma (۱۹۸۴) به نقل از Lawson, (۲۰۰۸) که شواهدی از اعتبار و روایی پرسشنامه ارتباط اولیه فراهم ساخت، ضریب آلفاهای ۰/۸۵ و ۰/۵۶ را گزارش کرد. همچنین مشاهده کرد که پرسشنامه ارتباط اولیه به مداخله‌های درمانی حساس است. برن‌هارد و همکاران (۱۹۹۷) به ترتیب ضریب آلفای ۰/۸۰ و ۰/۶۴ را برای زنان و مردان گزارش کردند. Kolchakian and Hill (۲۰۰۲) همسانی درونی پرسشنامه ارتباط اولیه را ۰/۸۳ گزارش کردند. Byers (۲۰۰۵) همسانی درونی این مقیاس را ۰/۸۱ گزارش کرد. Lwson (۲۰۰۸) در بررسی خود میانگین همسانی درونی توانایی ارتباطی را ۰/۸۹ گزارش کرد. بعلاوه، پایایی درونی عامل ادراک فرد از توانایی‌های خود ۰/۸۶ و ادراک همسر از توانایی‌های فرد ۰/۷۱ بود. همچنین، بررسی اعتبار همزمان این پرسشنامه نشان می‌دهد که این پرسشنامه همبستگی بالایی با پرسشنامه رابطه زناشویی لاک و الاس^۸ (دامنه‌ای از ۰/۳۶ تا ۰/۷۲) و پرسشنامه رابطه زناشویی^۹ (۰/۸۲) دارد. بعلاوه، این می‌تواند بین زوج‌های آشفته و غیرآشفته تمایز قایل شود. Joubert (۲۰۰۹) با بررسی گروهی از افراد مبتلا به بیماری نورون حرکتی و همسران‌شان میزان آلفا را ۰/۸۹ گزارش کرد. همچنین در بررسی خود به ساختاری یک عاملی، یعنی ارتباط، دست یافت. Locke and Wallace (۱۹۵۹) و Arias and O'Leary (۱۹۸۱) دریافتند که پرسشنامه ارتباط اولیه تمیز دهنده زوج‌های جستجوکننده زوج‌درمانی و زوج‌های غیربالینی است.

در مجموع، نتایج پژوهش‌های به عمل آمده در مورد روایی همزمان پرسشنامه ارتباط اولیه نشان می‌دهد که همبستگی قوی و معناداری با پرسشنامه‌های دیگر دارد. دارای روایی گروه‌های شناخته‌شده^{۱۰} و افتراقی خوبی است، به نحوی که بررسی‌های مختلف نشان داده است که زوج‌های پریشان و غیرپریشان و زوج‌های متقاضی زوج‌درمانی و غیربالینی را از یکدیگر متمایز می‌کند. همچنین، نسبت به تغییرات ناشی از مداخله‌های درمانی حساس است. از سوی دیگر، با توجه به نیاز زوج‌درمانگران و خانواده‌درمانگران برای تکمیل مشاهدات خود و ارزیابی سریع‌تر ارتباط بین زوج‌ها، پژوهش حاضر با هدف بررسی ویژگی‌های روان‌سنجی و اعتباریابی نسخه فارسی پرسشنامه ارتباط اولیه زناشویی (ارتباط کلامی - غیر کلامی) انجام گردید.

روش تحقیق

پژوهش حاضر یک مطالعه توصیفی - همبستگی است. جامعه آماری این پژوهش شامل کلیه زوج‌های بهنجار و پریشان شهر مشهد بود. نمونه مورد بررسی شامل ۵۰ زوج بهنجار و ۳۲ زوج پریشان بود که به روش نمونه‌گیری در دسترس انتخاب شدند. پس از تشریح اهمیت پژوهش و رضایت آگاهانه مراجعان پرسشنامه ارتباط اولیه و مقیاس کارکردهای روانشناختی خانواده^{۱۱} در اختیار آنها قرار گرفت. برای تنظیم نسخه فارسی پرسشنامه ارتباط اولیه روش ترجمه وارونه

۸. Locke Wallace marital relationship inventory

۹. marital relationship inventory

۱۰. known-groups validity

۱۱. Iranian Family Psychology Function Scale (IFPFS)

به کار برده شد. داده‌های پژوهش به کمک نرم افزار آماری SPSS^{۲۲} و با استفاده از شاخص‌های آمار توصیفی، روش همبستگی پیرسون، تحلیل واریانس یک‌راهه^{۱۲} و تحلیل عاملی اکتشافی تجزیه و تحلیل شد.

ابزار پژوهش

پرسشنامه ارتباط اولیه ابزاری ۲۵ ماده‌ای و از نوع لیکرت ۵ درجه‌ای (۰=هرگز، ۵=همیشه) است که توسط Navran (۱۹۶۷) تدوین و برای ارزیابی ارتباط زناشویی و فراوانی وقوع رفتارهای ارتباطی کلامی و غیر کلامی استفاده شده است. نمره کل پرسشنامه ارتباط اولیه شاخص خوبی از صحت ارتباط بین زوج‌ها می‌باشد (Corcoran and Fischer, ۲۰۰۰). همچنین برای سنجش فراوانی وقوع رفتارهای کلامی و غیر کلامی استفاده می‌شود. خرده مقیاس‌های ارتباط کلامی و غیر کلامی تعیین شده از طریق روایی صوری (مثل، Navran, ۱۹۶۷) و دو خرده مقیاس تعیین شده از طریق تحلیل عاملی (۱) درک فرد از توانایی‌های ارتباطی خودش و (۲) درک همسر از توانایی‌های ارتباطی فرد، توسط محققان مختلف مورد استفاده قرار گرفته است (مثل، Beach and Arias, ۱۹۸۳). لازم است که هم زن و هم شوهر پرسشنامه را کامل کنند. پرسشنامه ارتباط اولیه از طریق نمره گذاری معکوس سوال‌های ۸، ۱۵ و ۱۷ و برگردان^{۱۳} سوال‌های ۵، ۶، ۷، ۹، ۱۱، ۱۳، ۱۵، ۲۱ و ۲۴ پرسشنامه همسر (یعنی، نمره فرد در هر یک از این سوال‌ها توسط همسر درجه بندی می‌شود) و سپس جمع همه این سوال‌ها با یکدیگر نمره گذاری می‌شود. نمره بالاتر به معنای ارتباط بهتر یا مثبت‌تر در نظر گرفته می‌شود (Corcoran and Fischer, ۲۰۰۰). ماده‌های ۶، ۷، ۹، ۱۱، ۱۵، ۱۸ و ۲۳ جهت محاسبه خرده مقیاس غیر کلامی و باقی مانده ماده‌ها برای محاسبه نمره خرده مقیاس کلامی جمع می‌شوند (Navran, ۱۹۶۷).

مقیاس کارکردهای روان‌شناختی خانواده ایرانی ابزاری ۹۱ ماده‌ای و از نوع لیکرت ۷ درجه‌ای (۷=کاملاً موافق، ۱=کاملاً مخالف) است که توسط کیمیایی و همکاران (۱۳۹۱) و با هدف سنجش کارکردهای روان‌شناختی خانواده ایرانی ساخته و اعتباریابی شده است. این ابزار ۱۲ بعد از کارکردهای خانواده ایرانی شامل: ارتباط، پیشرفت، معنویت و مذهب، سواد عاطفی، اوقات فراغت، اتحاد، ساختار و سازمان، احساس امنیت، حل تعارض، رفت و آمد و صله رحم، استقلال و کنترل را می‌سنجد. همچنین، در دامنه‌ای از ۱ (کاملاً مخالف) تا ۷ (کاملاً موافق) و در تعدادی از سوال‌ها به طور معکوس نمره گذاری می‌شود. پایایی آزمون به روش همسانی درونی (آلفای کرباخ) برای کل پرسشنامه و ابعاد آن، یعنی ارتباط، پیشرفت، سواد عاطفی، مذهب و معنویت، اوقات فراغت، اتحاد، ساختار و سازمان، احساس امنیت، حل تعارض، رفت و آمد و صله رحم، استقلال و کنترل به ترتیب، ۰/۹۳، ۰/۸۸، ۰/۷۴، ۰/۸۳، ۰/۷۴، ۰/۷۲، ۰/۷۹، ۰/۶۵، ۰/۶۹، ۰/۶۱، ۰/۷۶، ۰/۵۵ و ۰/۴۵ گزارش شده است، که بیانگر اعتبار بالای کل پرسشنامه و ابعاد آن می‌باشد. بعلاوه، پایایی آزمون و ابعاد آن به روش باز آزمایی با دو هفته فاصله بین ۰/۳۰ در بعد احساس امنیت تا ۰/۷۵ در بعد اتحاد گزارش شده است. در نهایت، نمره‌های استاندارد بین ۴۰ تا ۶۰ در کل پرسشنامه و در هر یک از ابعاد آن بیانگر کارکردهای روان‌شناختی بهنجار خانوادگی، نمره‌های استاندارد پایین‌تر از ۴۰ در کل پرسشنامه و هر بعد آن بیانگر وجود اختلال و ناکارآمدی در کارکرد خانواده و نمره‌های بالای ۶۰ نشان از فقدان اختلال یا کارآمد بودن کارکردهای روان‌شناختی خانواده ایرانی است. در

۱۲. one-way analysis of variance

۱۳. transpose

پژوهش حاضر ضریب آلفای کرباخ کل پرسشنامه برای زوج‌های بهنجار، پریشان و کل زوج‌ها به ترتیب برابر ۰/۹۵، ۰/۹۶ و ۰/۹۶ بود.

یافته‌های پژوهش

میانگین سنی شرکت کنندگان $32/93 \pm 7/57$ بود. نمونه زوج‌های پریشان شامل ۶۴ نفر (۳۲ مرد و ۳۲ زن) با میانگین سنی $34/13 \pm 6/98$ سال و نمونه زوج‌های بهنجار شامل ۱۰۰ نفر (۵۰ مرد و ۵۰ زن) با میانگین سنی $32/15 \pm 7/88$ سال بود. در جدول ۱ یافته‌های توصیفی مربوط به میانگین و انحراف معیار نمره کل و خرده‌مقیاس‌های پرسشنامه ارتباط اولیه (PCI) و کارکردهای روانشناختی خانواده ایرانی (IFPFS) به تفکیک جنسیت و گروه ارایه شده است.

جدول ۱. میانگین و انحراف معیار نمره کل و خرده‌مقیاس‌های PCI و IFPFS به تفکیک مردان بهنجار (n=۵۰)، زنان بهنجار (n=۵۰)، مردان پریشان (n=۳۲)، زنان پریشان (n=۳۲)، کل افراد دو گروه بهنجار (n=۱۶۴)

متغیر	مردان بهنجار	زنان بهنجار	زوج‌های بهنجار	مردان پریشان	زنان پریشان	زوج‌های پریشان	زوج‌های دو گروه
نمره کل	$8/19 \pm 8/89$	$8/56 \pm 8/50$	$8/38 \pm 8/65$	$7/03 \pm 9/87$	$7/88 \pm 10/66$	$41 \pm 10/21$	$79 \pm 10/27$
PCI	۴	۴	۴	۶	۷۴	۷۵	۸۰
ارتباط کلامی	$6/35 \pm 7/20$	$6/88 \pm 7/55$	$6/61 \pm 7/34$	$5/31 \pm 8/63$	$5/04 \pm 9/44$	$54/69 \pm 9$	$84 \pm 8/71$
	۱	۱	۱	۵	۴		۵۸
ارتباط غیر کلامی	$2/83 \pm 3/10$	$2/69 \pm 2/38$	$2/76 \pm 2/75$	$2/72 \pm 2/93$	$2/72 \pm 2/47$	$72 \pm 2/69$	$94 \pm 2/89$
	۲	۲	۲	۰	۰	۲۰	۲۱
ادراک	$5/42 \pm 5/89$	$5/65 \pm 6/31$	$5/53 \pm 6/07$	$53 \pm 7/84$	$5/66 \pm 7/98$	$33 \pm 7/88$	$85 \pm 7/13$
خویشتن	۶	۶	۶		۱	۵۲	۵۴
ادراک همسر	$2/77 \pm 4/84$	$2/92 \pm 3/78$	$2/84 \pm 4/32$	$2/16 \pm 3/56$	$2/22 \pm 4/61$	$19 \pm 4/09$	$98 \pm 4/80$
	۷	۷	۷	۳	۳	۲۳	۲۵
نمره کل IFPFS	$3/5 \pm 52/53$	$7/7 \pm 48/26$	$5/6 \pm 50/22$	$7/2 \pm 69/72$	$7/2 \pm 84/75$	$72 \pm 76/99$	$42 \pm 69/35$
	۴۸۸	۴۹۲	۴۹۰	۴۲۸	۴۲۶	۴۲۷	۴۶۵
بعد ارتباط	$5/42 \pm 7/30$	$5/29 \pm 7/52$	$5/35 \pm 7/37$	$8/1 \pm 10/10$	$1/9 \pm 14/32$	$50 \pm 12/29$	$81 \pm 10/55$
	۳	۳	۳	۴۴	۴۴	۴۴	۴۹

جدول ۲ ضریب آلفای کرونباخ نمره کلی و خرده‌مقیاس‌های پرسشنامه ارتباط اولیه را به تفکیک زوج‌های بهنجار، پریشان و کل زوج‌ها نشان می‌دهد؛ این ضریب برای نمره کلی پرسشنامه ارتباط اولیه در بین زوج‌های پریشان، بهنجار و کل زوج‌های بهنجار و پریشان به ترتیب ۰/۷۵، ۰/۶۶ و ۰/۷۵ بود. در بین زوج‌های پریشان، خرده‌مقیاس‌های ارتباط کلامی و ادراک خویشتن ضریب آلفای خوب (۰/۷۸ و ۰/۷۴) و ادراک همسر ضریب آلفای متوسط (۰/۴۹) داشتند. ضعیف‌ترین خرده‌مقیاس از لحاظ ضریب آلفا خرده‌مقیاس ارتباط غیر کلامی (۰/۱۱) است. در بین زوج‌های بهنجار، خرده‌مقیاس‌های ارتباط کلامی (۰/۶۴) و ادراک خویشتن (۰/۵۴) و ادراک همسر (۰/۵۷) ضریب آلفای متوسط داشتند. ضعیف‌ترین خرده-مقیاس نیز خرده‌مقیاس ارتباط غیر کلامی (۰/۲۱) است.

جدول ۲. ضریب آلفای کرونباخ پرسشنامه ارتباط اولیه و خرده‌مقیاس‌های تفکیک زوج‌های بهنجار (n=۱۰۰)، زوج‌های پریشان (n=۶۴) و کل زوج‌های بهنجار و پریشان (n=۱۶۴)

متغیر	زوج‌های بهنجار	زوج‌های پریشان	کل
ارتباط کلامی	۰/۶۴	۰/۷۸	۰/۷۵
ارتباط غیر کلامی	۰/۲۱	۰/۱۱	۰/۲۱
ادراک خویشتن	۰/۵۴	۰/۷۴	۰/۶۷
ادراک همسر	۰/۵۷	۰/۴۹	۰/۶۳
نمره کل پرسشنامه ارتباط اولیه	۰/۶۶	۰/۷۵	۰/۷۵

به منظور بررسی روایی همگرایی این پرسشنامه از ضرایب همبستگی میان عوامل با یکدیگر و با نمره کل پرسشنامه استفاده شد. آزمون همبستگی پیرسون نشان‌گر همبستگی‌های مثبت معنادار میان خرده‌مقیاس‌های پرسشنامه ارتباط اولیه در بین زوج‌های بهنجار، پریشان (جدول ۳) و کلیه زوج‌های دو گروه (جدول ۴) است. بعلاوه، نشانگر همبستگی هر یک از خرده‌مقیاس‌های پرسشنامه ارتباط اولیه با نمره کل پرسشنامه ارتباط اولیه در زوج‌های پریشان، بهنجار و کلیه زوج‌های دو گروه (در دامنه‌ای از ۰/۹۶-۰/۲۵) است. روابطی که نشانگر روایی همگرایی این پرسشنامه به شمار می‌آید. بررسی روایی همزمان نمره کل پرسشنامه ارتباط اولیه و کارکردهای روانشناختی خانواده ایرانی نشان داد که همبستگی متقابل بین این دو مقیاس در بین زوج‌های پریشان، بهنجار و کل شرکت‌کنندگان به ترتیب ۰/۳۴، ۰/۴۸ و ۰/۵۱ است. همچنین، همبستگی متقابل بین پرسشنامه ارتباط اولیه و بعد ارتباط کارکردهای روانشناختی خانواده ایرانی در بین زوج‌های پریشان، بهنجار و کل شرکت‌کنندگان به ترتیب ۰/۲۹، ۰/۵۰ و ۰/۴۸ است (جدول ۳ و ۴).

جدول ۳. همبستگی میان خرده‌مقیاس‌های پرسشنامه ارتباط اولیه در بین زوج‌های بهنجار (n=۱۰۰) و پریشان (n=۶۴)

۷	۶	۵	۴	۳	۲	۱	
۰/۴۱**	۰/۳۲**	۰/۵۹**	۰/۸۳**	۰/۲۵*	۰/۳۳**	—	۱ ارتباط غیر کلامی
۰/۴۴**	۰/۴۵**	۰/۹۵**	۰/۵۷**	۰/۹۴**	—	۰/۳۳*	۲ ارتباط کلامی
۰/۳۶*	۰/۴۰**	۰/۸۸**	۰/۳۶**	—	۰/۹۴**	۰/۳۱*	۳ ادراک خویش
۰/۴۹**	۰/۴۰*	۰/۷۵**	—	۰/۳۷**	۰/۵۷**	۰/۷۵**	۴ ادراک همسر
۰/۵۰**	۰/۴۸**	—	۰/۷۰**	۰/۹۱**	۰/۹۶**	۰/۵۵**	۵ نمره کل پرسشنامه ارتباط اولیه
۰/۸۵**	—	۰/۳۴**	۰/۱۷	۰/۳۴**	۰/۳۶**	۰/۰۹	۶ نمره کل IFPFS
—	۰/۸۹**	۰/۲۹*	۰/۱۶	۰/۲۹*	۰/۲۷*	۰/۱۷	۷ بعد ارتباط IFPFS

* همبستگی های بالا/چپ مربوط به زوج های بهنجار و همبستگی های پایین/راست مربوط به زوج های پریشان است.

** $P < 0.01$, * $P < 0.05$

جدول ۴. همبستگی میان خرده مقیاس های پرسشنامه ارتباط اولیه در کلیه زوج های بهنجار و پریشان ($n=164$)

۷	۶	۵	۴	۳	۲	۱	
						—	۱ ارتباط غیر کلامی
						۰/۴۱**	۲ ارتباط کلامی
				—	۰/۹۴**	۰/۳۵**	۳ ادراک خویش
			—	۰/۴۴**	۰/۶۵**	۰/۸۲**	۴ ادراک همسر
		—	۰/۷۸**	۰/۹۰**	۰/۹۶**	۰/۶۳**	۵ نمره کل PCI
	—	۰/۵۱**	۰/۴۳**	۰/۴۴**	۰/۵۰**	۰/۳۲**	۶ نمره کل IFPFS
—	۰/۹۰**	۰/۴۸**	۰/۴۴**	۰/۴۰**	۰/۴۴**	۰/۳۸**	۷ بعد ارتباط IFPFS

** $P < 0.01$, * $P < 0.05$

تحلیل واریانس یک راه برای بررسی معنی داری تفاوت میان زنان/مردان و زوج های بهنجار/پریشان در نمره کل و خرده مقیاس های پرسشنامه ارتباط اولیه به کار رفت. پیش از آن، نتایج آزمون لون^{۱۴} نشان داد که تفاوت معناداری بین واریانس نمره کل و خرده مقیاس های پرسشنامه ارتباط اولیه زنان و مردان گروه بهنجار با یکدیگر و زنان و مردان گروه پریشان با یکدیگر وجود ندارند ($P > 0.05$). همچنین، واریانس نمره کل و خرده مقیاس های آن با توجه به گروه با یکدیگر تفاوت معنادار ندارند ($P > 0.05$). آزمون تحلیل واریانس یک راه نشان داد میان زنان و مردان بهنجار و زنان و مردان پریشان در نمره کلی و خرده مقیاس های پرسشنامه ارتباط اولیه تفاوت معنادار وجود ندارد ($P > 0.05$). با این وجود، نتایج نشان داد که میان زوج های بهنجار و پریشان در نمره کلی و خرده مقیاس های آن تفاوت معنادار وجود دارد ($P < 0.05$ ، جدول

۱۴. Levene's test

۵). یافته‌ای که می‌تواند نشانگر روایی افتراقی پرسشنامه ارتباط اولیه در مورد دو گروه بهنجار و پریشان باشد. به عبارت دیگر، پرسشنامه ارتباط اولیه می‌تواند میان زوج‌های بهنجار و پریشان تمایز قایل شود.

جدول ۵. آزمون تحلیل واریانس یکراهه برای بررسی تأثیر جنسیت و گروه بر نمره کلی و خرده-مقیاس‌های پرسشنامه ارتباط اولیه

منبع تغییرات	متغیر وابسته	درجه آزادی	F	سطح معنی-داری
جنسیت	ارتباط غیرکلامی	۱	۰/۰۶	۰/۷۹
	ارتباط کلامی	۱	۰/۱۱	۰/۷۳
	ادراک خویشتن	۱	۰/۰۳	۰/۸۵
	ادراک همسر	۱	۰/۰۲	۰/۸۷
	نمره کل پرسشنامه ارتباط اولیه	۱	۰/۰۴	۰/۸۳
گروه	ارتباط غیرکلامی	۱	۰	۱
	ارتباط کلامی	۱	۰/۳۰	۰/۵۸
	ادراک خویشتن	۱	۰/۴۶	۰/۵۰
	ادراک همسر	۱	۰/۰۰۴	۰/۹۵
	نمره کل پرسشنامه ارتباط اولیه	۱	۰/۲۳	۰/۶۲
گروه	ارتباط غیرکلامی	۱	۲۱/۴۹	۰/۰۰۱**
	ارتباط کلامی	۱	۲۸/۴۴	۰/۰۰۱**
	ادراک خویشتن	۱	۱۴/۴۴	۰/۰۰۱**
	ادراک همسر	۱	۴۶/۴۴	۰/۰۰۱**
	نمره کل پرسشنامه ارتباط اولیه	۱	۳۵/۶۵	۰/۰۰۱**

** $P < 0.01$, * $P < 0.05$

پس از اینکه روایی محتوایی پرسشنامه توسط ۵ نفر از اساتید صاحب‌نظر در این زمینه مورد تأیید قرار گرفت، برای بررسی روایی سازه پرسشنامه ارتباط اولیه تحلیل عاملی اکتشافی در مورد داده‌های مربوط به زوج‌های بهنجار و

پیش‌پیشان به کار رفت. نخست کفایت اندازه نمونه ($n=100$) با کاربرد آزمون کفایت نمونه‌گیری کایسر- مایر- اولکین^{۱۵} (KMO) و آزمون کرویت بارتلت^{۱۶} بررسی شد؛ KMO برابر با ۰/۶۵ و آزمون بارتلت نیز معنادار بود ($P<0/0001$). $\chi^2=615/14$, $df=300$). گویه‌های ۷، ۸، ۱۵، ۱۷، ۲۲، ۲۴، ۲۵ به دلیل بار عاملی کمتر از ۰/۳۰ حذف شدند. تحلیل مؤلفه‌های متعامد با روش واریماکس^{۱۷} دو عامل را به دست داد که عامل اول شامل ۱۰ گویه (۱، ۲، ۳، ۴، ۱۴، ۱۶، ۱۸، ۱۹، ۲۰، ۲۳) و عامل دوم شامل ۸ گویه (۵، ۶، ۹، ۱۰، ۱۱، ۱۲، ۱۳، ۲۱) بود. بار عاملی آنها به ترتیب ۱۸/۲۸ و ۹/۶۳ بود و این دو عامل روی هم ۲۷/۹۲٪ واریانس کل را تبیین کردند. بار عاملی ۱۰ گویه مربوط به عامل اول در دامنه ۰/۳۳ تا ۰/۷۷ قرار گرفت و از آنجا که ۹ مورد از این ۱۰ گویه، به عامل ادراک خویشتن مربوط بود، عامل اول، ادراک خویشتن نام گرفت. بار عاملی ۸ گویه مربوط به عامل دوم در دامنه ۰/۳۱ تا ۰/۶۸ قرار گرفت و از آنجا که ۵ گویه به عامل ادراک همسر مربوط بود، عامل دوم، ادراک همسر نام گرفت.

علاوه بر آنچه ذکر شد، تحلیل عاملی اکتشافی در مورد داده‌های مربوط به زوج‌های پیش‌پیشان انجام شد. KMO برابر با ۰/۵۹ و آزمون بارتلت نیز معنادار بود ($P<0/0001$, $\chi^2=608/14$, $df=300$). در تحلیل عاملی بارهای بزرگ‌تر از ۰/۳۰ معنادار در نظر گرفته شد. بنابراین، گویه‌های ۹، ۱۷، ۲۴ به دلیل بار عاملی کمتر از ۰/۳۰ حذف شدند. تحلیل مؤلفه‌های متعامد با روش واریماکس دو عامل ادراک خویشتن (۱۴ گویه) و ادراک همسر (۸ گویه) را به دست داد که بار عاملی آنها به ترتیب ۲۱/۳۷ و ۹/۸۴ بود. این دو عامل روی هم ۳۱/۲۲٪ واریانس کل را تبیین کردند. بار عاملی ۱۴ گویه (۱، ۲، ۳، ۴، ۸، ۱۰، ۱۱، ۱۳، ۱۴، ۱۶، ۱۹، ۲۰، ۲۳، ۲۵) مربوط به عامل اول در دامنه ۰/۳۲ تا ۰/۸۴ قرار گرفت و از آنجا که ۱۲ مورد از این ۱۴ گویه، به عامل ادراک خویشتن مربوط بود، عامل اول، ادراک خویشتن نام گرفت. بار عاملی ۸ گویه (۵، ۶، ۷، ۱۲، ۱۵، ۱۸، ۲۱، ۲۲) مربوط به عامل دوم در دامنه ۰/۳۳ تا ۰/۶۰ قرار گرفت و از آنجا که ۵ گویه به عامل ادراک همسر مربوط بود، عامل دوم، ادراک همسر نام گرفت.

بحث و نتیجه‌گیری

با توجه به اهمیت ارزیابی ارتباط بین زن و شوهرها، بررسی ارتباط کلامی و غیر کلامی آنها، مطالعه الگوهای ارتباطی آنها و تغییر آن به عنوان یک عمل درمانی، پژوهش حاضر با هدف بررسی ویژگی‌های روان‌سنجی و اعتباریابی پرسشنامه ارتباط اولیه انجام گردید. بررسی ضریب اعتبار آزمون به روش همسانی درونی (آلفای کرونباخ) برای کل پرسشنامه نشان داد که پرسشنامه ارتباط اولیه دارای اعتبار مناسبی در بین زوج‌های پیش‌پیشان ($\alpha=0/75$) و کل شرکت‌کنندگان (۰/۷۵) است. با این وجود، ضریب اعتبار کل پرسشنامه در بین زوج‌های بهنجار برابر با ۰/۶۶ بود. همچنین، ضریب اعتبار خرده‌مقیاس‌های پرسشنامه ارتباط اولیه در بین زوج‌های پیش‌پیشان، بهنجار و کل زوج‌ها ۰/۱۱ تا ۰/۷۸ به دست آمد. نتایج نشان داد که قویترین خرده‌مقیاس در بین گروه پیش‌پیشان ارتباط کلامی (۰/۷۸) و ادراک خویشتن (۰/۷۴) و ضعیف‌ترین آنها ارتباط غیر کلامی (۰/۱۱) است. در بین گروه بهنجار ضریب اعتبار خرده‌مقیاس‌های ارتباط کلامی، ارتباط غیر کلامی، ادراک

۱۵. Kaiser-Meyer-Olkin

۱۶. Bartlett's Test of Sphericity

۱۷. Varimax

خویشتن و ادراک همسر به ترتیب ۰/۶۶، ۰/۲۱، ۵۴ و ۰/۵۷ است. در نهایت نتایج پژوهش حاضر همسو با یافته‌های Lawson، (۱۹۸۴) Yelsma (به نقل از Lawson, ۲۰۰۸)، Kolchakian and Hill، (۲۰۰۲) Byers، (۲۰۰۵) Lawson، (۲۰۰۸) و Joubert (۲۰۰۹) نشان داد که پرسشنامه ارتباط اولیه همبستگی خوبی در بین زوج‌های بهنجار، پریشان و کل زوج‌ها دارا است.

بررسی روایی همزمان پرسشنامه ارتباط اولیه و پرسشنامه کارکردهای روانشناختی خانواده ایرانی نشان داد که همبستگی متقابل بین این دو مقیاس در بین زوج‌های بهنجار، پریشان و کل شرکت‌کنندگان به ترتیب ۰/۴۸، ۰/۳۴ و ۰/۵۱ است. همچنین، همبستگی متقابل بین پرسشنامه ارتباط اولیه و بعد ارتباط پرسشنامه کارکردهای روانشناختی خانواده ایرانی در بین زوج‌های بهنجار، پریشان و کل شرکت‌کنندگان به ترتیب ۰/۵۰، ۰/۲۹ و ۰/۴۸ است. از این رو، روایی همزمان به دست آمده نشان‌دهنده این است که این پرسشنامه از روایی همزمان نسبتاً مطلوبی برخوردار است. همچنین، بررسی روایی همگرایی پرسشنامه ارتباط اولیه نشان داد که همبستگی‌های مثبت معناداری میان خرده‌مقیاس‌های پرسشنامه ارتباط اولیه در بین زوج‌های بهنجار، پریشان و کلیه زوج‌های بهنجار و پریشان وجود دارد ($r_s = 0.25 - 0.96$). بعلاوه، همبستگی هر یک از خرده‌مقیاس‌های پرسشنامه ارتباط اولیه با نمره کل پرسشنامه ارتباط اولیه در بین زوج‌های بهنجار، پریشان و کلیه زوج‌های دو گروه (دامنه‌ای از ۰/۹۶-۰/۴۸) معنادار است. روابطی که نشانگر روایی همگرایی این پرسشنامه به شمار می‌آید. از این رو، روایی همگرایی به دست آمده نشان‌دهنده این است که این پرسشنامه از روایی همگرایی نسبتاً مطلوبی برخوردار است. یافته‌های تحلیل عاملی مربوط به زوج‌های بهنجار، الگویی دو بعدی در برگیرنده عامل ادراک خویشتن و ادراک همسر به دست داد. این دو عامل روی هم ۲۷/۹۲٪ واریانس کل را تبیین کردند. از این رو، ساختار دو عاملی Beach and Arias (۱۹۸۳) تکرار شد. بعلاوه، همبستگی بین این دو خرده‌مقیاس ۰/۳۶ بود. این همبستگی بیانگر این است که ادراک فرد از توانایی‌های ارتباطی‌اش رابطه معناداری با چگونگی ادراک همسرش از توانایی‌های ارتباطی او دارد. یافته‌های تحلیل عاملی مربوط به زوج‌های پریشان نیز الگویی دو بعدی در برگیرنده عامل ادراک خویشتن (ادراک فرد از توانایی‌های ارتباطی خود) و ادراک همسر (ادراک همسر از توانایی‌های ارتباطی فرد) به دست داد. نتایج نشان داد که این دو عامل روی هم ۳۱/۲۲٪ واریانس کل را تبیین کردند. از این رو، ساختار دو عاملی Beach and Arias (۱۹۸۳) در مورد گروه پریشان نیز تکرار شد. همبستگی بین این دو خرده‌مقیاس نیز برابر ۰/۳۷ بود. از این رو، نتایج فوق پژوهش پیشنهاد می‌کند که پرسشنامه ارتباط اولیه می‌تواند اطلاعات ارزشمندی در مورد ادراکات متفاوت همسران از توانایی‌های ادراکی یکدیگر فراهم سازد. در نهایت، نتایج نشان داد که میان زوج‌های بهنجار و پریشان در نمره کلی و خرده‌مقیاس‌های ارتباط غیر کلامی، ارتباط کلامی، ادراک خویشتن و ادراک همسر تفاوت معنادار وجود دارد. از این رو، یافته‌های پژوهش حاضر همسو با یافته‌های Beach and Arias (۱۹۸۳)، Navran (۱۹۶۷)، Locke and Wallace (۱۹۵۹)، Arias and O'Leary (۱۹۸۱)، Lawson (۲۰۰۸) و Kahn (۱۹۷۰) نشان داد که پرسشنامه ارتباط اولیه می‌تواند میان زوج‌های بهنجار و پریشان تمایز قایل شود. بعلاوه، مشابه یافته‌های Kahn (۱۹۷۰) نشان داد که میان زوج‌های بهنجار و پریشان در خرده‌مقیاس ارتباط غیر کلامی تفاوت معنادار وجود دارد.

در مجموع، نتایج پژوهش حاضر نشان داد که پرسشنامه ارتباط اولیه ابزاری معتبر و روایی برای سنجش ارتباطات کلامی و غیر کلامی بین زوج‌ها، ادراک فرد از توانایی‌های ارتباطی خود و ادراک همسر از توانایی‌های ارتباطی او است. بعلاوه، می‌تواند اطلاعات ارزشمندی در مورد ادراکات متفاوت همسران از توانایی‌های ادراکی یکدیگر فراهم سازد. یکی از محدودیت‌های این پژوهش حجم کم نمونه بهنجار بود. لذا انجام بررسی‌های بیشتر بر روی نمونه‌هایی با حجم بیشتر جهت تعمیم نتایج از اهمیت بسزایی برخوردار است.

منابع

- فاتحی‌زاده، مریم و احمدی، سیداحمد. (۱۳۸۴). بررسی رابطه الگوهای ارتباطی ازدواج و میزان رضایت مندی زناشویی زوجین شاغل دانشگاه اصفهان. *خانواده پژوهی*، ۱، ۱۳۸۴.
- کیمیایی، سید علی؛ خادمیان، حسین و فرهادی، حسن. (۱۳۹۱). ساخت و مطالعه مقدماتی ویژگی‌های روانسنجی و اعتباریابی مقیاس کارکردهای روان‌شناختی خانواده ایرانی (IFPFS). *فصلنامه پژوهش‌های نوین روانشناختی*، ۱۴۵-۷، ۱۸۲.
- Beach, S.R.H., & Arias, L. (۱۹۸۳). Assessment of perceptual discrepancy: utility of the primary communication inventory. *Family Process*, ۲۲, ۳۰۹-۳۱۶.
- Bernhard, L.A., Harris, C.R., & Caroline, H.A. (۱۹۹۷). Partner communication about hysterectomy. *Health Care for Women International*, ۱۸, ۷۳-۸۳.
- Byers, E. S. (۲۰۰۵). Relationship satisfaction and sexual satisfaction: A longitudinal study of individuals in long-term relationships. *Journal of Sex Research*, ۴۲, ۱۱۳-۱۱۸.
- Corcoran, K., & Fischer, J. (۲۰۰۰). *Measures for clinical practice: a sourcebook*. New York: Free Press.
- Ely, A. L., Guernsey, B. G. & Stover, L. (۱۹۷۳). Efficacy of the training phase of conjugal therapy. *Psychotherapy: Theory, Research and Practice*, ۱۰, ۲۰۱-۲۰۷.
- Halford, W.K., Markman, H.J., Kline, G.H., & Stanley, S.M. (۲۰۰۳). Best practice in couple relationship education. *Journal of Marital and Family Therapy*, ۲۹, ۳۸۵-۴۰۶.
- Joubert, K. (۲۰۰۹). *Speech intelligibility and marital communication in motor neuron disease*. Doctoral dissertation. University of Pretoria.
- Kahn, M. (۱۹۷۰). Non-verbal communication and marital satisfaction. *Family Process*, ۹, ۴۴۹-۴۵۶.
- Koerner, A.F., Fitzpatrick, M.A. (۲۰۰۲). Nonverbal communication and marital adjustment and satisfaction: the role of decoding relationship relevant and relationship irrelevant affect. *Communication Monographs*, ۶۹, ۳۳-۵۱.

- Kolchakian, M.R., & Hill, C.E. (۲۰۰۲). Dream interpretation with heterosexual dating couples. *Dreaming*, ۱۲, ۱-۱۶.
- Lawson, W.A. (۲۰۰۸). *Improving couple communication through the imago getting the love you want workshop for couples*. Master of Science dissertation. University of Stellenbosch.
- Locke, H. J., & Wallace, K. M. (۱۹۵۹). Short marital adjustment and prediction tests: Their reliability and validity. *Marriage and Family Living*, ۲۱, ۲۵۱-۲۵۵.
- Millard. J., & Bienvenu, S.R. (۱۹۷۰). Measurement of marital communication. *The Family Coordinator*, ۱۹, ۲۶-۳۱.
- Navran, L. (۱۹۶۷). Communication and adjustment in marriage. *Family Process*, ۶, ۱۷۳-۱۸۴.
- Sexton, T.L., Weeks, G.R., & Robbins, M.S. (۲۰۰۳). *Handbook of Family Therapy: The Science and Practice of Working with Families and Couples*. New York: Brunner-Routledge.
- Sheras, P. L., & Koch-Sheras, P.R. (۲۰۰۶). *Couple Power Therapy: Building Commitment, Cooperation, Communication, and Community in Relationships*. Washington, DC: American Psychological Association.